

'ויאהב אומן' – קרובה קלירית לפורים בעיצוב מורחב

מאת

שולמית אליצור

[א]

יצירתו של ר' אלעזר בירבי קליר, גדול הפייטנים הקלאסיים בארץ־ישראל, תורת ומעמדה שוב ושוב חידות והפתעות בפני החוקרים. אפילו משמע השם 'קליר/קליר' לא נתברר באופן חד־משמעי, שלא לדבר על חתימות 'הודיה/יהודה' המופיעות לעתים מזומנות בפיוטיו או זיווי מקומו 'קרית ספר'.¹ גם פיוטיו, אשר רבים מאוד מהם עדיין גנוזים בכתבי יד, צופנים שאלות שלא באו עד כה על פתרון, והם מעלים שוב ושוב חידושים והפתעות.

הפתעה מיוחדת קשורה בקרובת הי"ח המפורסמת לפורים: 'ויאהב אומן יתומת הגן' (דוידסון ו 197). קרובה זו היא מן הידועות שבקרובות הקליריות: היא נקלטה במחזורי אשכנז לענפיהם, ונדפסה ופורשה פעמים רבות; עד היום נאמרת קרובה זו בפורים בבתי כנסת שונים, מיעוטם בארץ ורובם בגולה. והנה בכל הסידורים והמחזורים האשכנזיים, וכן בכמה קטעי גניזה, באה הקרובה במבנה פשוט: כנגד כל ברכה יש מחרוזת אחת, בת שישה טורים,² המעבירה בסופה, על־ידי לשון מעין הברכה, אל מטבע החיתום. הטור האחרון בכל מחרוזת, הכולל את לשון המעבר, מביא גם אות אחת מחתימת שם המחר: 'אלעזר בירבי קליר חזק'.³ יתר הטורים מביאים אקרוסטיכון אלפביתי מחומש: אות אחת מן האלפבית בכל מחרוזת.⁴ מבנה סימטרי זה 'נשבר' רק בברכת 'מכניע ודים', שבה מופיעים כנהוג כמה פיוטי הרחבה.⁵ והנה מן הגניזה עולה

1 דיון בשאלות אלה וביבליוגרפיה קודמת ראה אצל ע' פליישר, 'עניינים קליריים', תרביץ, ג (תשמ"א), עמ' 282–302.

2 רק המחרוזת האחרונה שונה, והיא ארוכה מחברותיה בטור אחד; תופעה זו של הארכת קטעי סיום של פיוטים נפוצה בפייטנות, ומצויה לא אחת גם ביצירות קליריות. ראה: ע' פליישר, 'עיונים בתהליכי עיצובם התבניתיים של סוגי הפיוט הקלאסיים', תרביץ, לט (תש"ל), עמ' 248–267, ובעיקר בעמ' 258–259 שם.

3 החתימה באה לאחר תיבה טפסוק המסגרת; ראה על כך להלן, ג.

4 במחרוזת האחרונה באות האותיות צ–ת, אות אות למור.

5 על פיוטי הרחבה בקרובות הי"ח לפורים ראה: ע' פליישר, שירת הקודש העברית בימי הביניים, ירושלים תשל"ה (להלן: פליישר, שירת הקודש), עמ' 202. פיוטי הרחבה בקרובה זו בעייתיים במיוחד, שכן הם כוללים שני מחזורים: באחד הפיוטים 'אורח בט חזק', 'תמימים כרשו' ו'אותו מבהלת', ובשני – 'אספרה אל חזק' והמשכו 'אמל

נוסח שני של קרובה זו, ובו נוספת על כל אחת ממחרוזותיה עוד מחרוזות, קצרה יותר. על יד כך משתנה דגם הקרובה, ולכל ברכה מעבירות מעתה שתי מחרוזות: מחרוזת ראשית, מקיפה, ומחרוזת משנה קצרה הצמודה אליה.

הנוסח המורחב נשתמר בשני כתבי יד בלבד. את נוסח היסוד נביא על פי כ"י אוקספורד 2848/8 (e. 70), עמ' 39–45 (להלן: כ"י א).⁶ כתב-היד השני (כ"י ב) נתפור דפים דפים בגניזה, אך גם מתוכו ניתן לשחזר את הקרובה כמעט בשלמותה.⁷ בכ"י ב באה אחרי כל מחרוזת ראשית מחרוזת משנה אחת, כמצופה; אבל בכ"י א באות חלק ממחרוזות המשנה בשני נסחים שונים. נביא כאן תחילה את הפיוט ובו מחרוזות המשנה הבאות בשני כתב-היד, ורק לאחר העיון בו נשוב לדון בבעיית הנוסח השני של המחרוזות שבכ"י א. והרי לשון הפיוט:⁸

ורבך. במחזור הראשון מביאים הפיוטים אלפבית שלם, תשר"ק ואת חתימת הפייסן; בשני למעשה פיוט אחד, ובו חתימת הפייסן אחרי תשלום האלפבית. נראה שרק המחזור הראשון שייך במקורו לקרובת 'ויאהב אומן', ומכל מקום כך גרסה כבר מסורת אשכנזית קדומה; ראה: א"מ הברמן (מהדיר), 'ספר קרובה', ידיעות המכון לחקר השירה העברית, ג (תרצ"ז), עמ' קיב. בקטעי גניזה רבים וכן במחזור קורפו מופיעים פיוטי הרחבה אלה בקביעות כחלק מקרובת הפורים 'אמתך וחסדך אל תרחק', המיוחסת לקלירי. קרובה זו הדפיס ש' ברנשטיין, 'קרובה של פורים לר' אלעזר הקליר', סורא, ד (תשכ"ד), עמ' 410–482 (הדפסה זו משובשת במיוחד ומששטשת את תבניות הפיוט); אך בדיקת סגנון הקרובה מעלה ספקות רבים בדבר מקורות ההרכב: הפער בין סגנון הנמוך יחסית של חטיבות הפיוט המעבירות לברכות לבין מהלכם המפואר של פיוטי ההרחבה מקשה על קבלת עדות כתב-היד, מה גם שעצם ייחוס הקרובה לקלירי איננו מבורר כל צורכו. תופעה נוספת העולה מכתב-יד אלו, וכן מרוב קטעי הגניזה המביאים את קרובת 'ויאהב אומן', היא שפיוטי ההרחבה אינם באים בברכת מכניע ודים בלבד: מברכה זו ואילך באים פיוטי הרחבה בתוך ברכות רבות נוספות, דבר שעדיין לא הובלט בספרות המחקר. פיוטי הרחבה נוספים אלו לרוב אינם חתומים, וייחוסם לפייסן זה או אחר אינו בטוח. משום כך גם אי אפשר לקבוע בשלב זה אם הם מקוריים, וייתכן שדווקא המצוי במחזורי אשכנז – שבהם ההרחבות מוגבלות לברכת 'מכניע ודים' בלבד – משמר את היצירה הקלירית כנתינתה, וקטעי הגניזה משקפים מציאות מאוחרת יותר שבה נוספו פיוטי הרחבה ורים על הקרובות המקוריות. אחד מפיוטי ההרחבה הללו הוא הפיוט הדיאלוגי הנאה 'אסתר ומרדכי לבם ניתך' (ברנשטיין, שם, עמ' 503–508, בשיבושים; ע' פליישר, היוצרות בהתהוותם והתפתחותם, ירושלים תשמ"ד [להלן: פליישר, היוצרות], עמ' 506–507; פליישר מייחס שם את הפיוט לקלירי בלא פקפוק). פיוט זה מופיע בכתב-היד תמיד כפיוט הרחבה בברכת 'שומע תפילה', ונראה שאכן לכך כוון על-ידי מחברו (אחד משני הרפרנים הנעים בו מסיים תמיד במילים 'לשומע תפילה'). מעתה יש לבדוק מחדש את ייחוסו לקלירי. אך עניין זה כולו טעון מחקר מפורט שאין כאן מקומו. אנו נעסוק רק בגוף הקרובה, בלא פיוטי ההרחבה, ומשום כך גם לא נעיר בהמשך על פירוש פיוטי ההרחבה השונים הבאים בה בכתב-היד, ולא נביא אותם בהדפסתנו.

הטומס לא נכרך כראוי, ועל-פי המצוי לפנינו מתחילה הקרובה בדף 40, ואילו דף 39 – המביא את סופה – הוא המשך ישיר של דף 45. בכתב-יד זה, וכן במקבילות השונות, מלווה הקרובה בציונים לפיוטי הרחבה רבים ולתפילות שונות. אלו אינם מענייננו כאן ולא נתייחס אליהם, ורק נרמז לקיומם במסגרת האפראט.

מר ב' לפלר מן האקדמיה ללשון העברית צירף את הדפים וסידרם, ותודתי נתונה לו על שהעמיד לרשותי את הרשימה. והרי סימני הדפים על-פי סדר הפיוט: ט"ש ס"ח 243.48 (סורים 1–40); ט"ש ס"ח 275.40 (116–41) 'יחומי'; ט"ש ס"ח 243.7 (116) 'מח'–120, ופיוטי הרחבה); ט"ש ס"ח 235.128 (121–130) ופיוטי הרחבה); ט"ש Misc. 28.65 (131–170) ופיוטי הרחבה); אוסף האוניברסיטה בקמברידג', Or. 1080 15.6 (171–181) ופיוטי הרחבה).

הנוסח הפשוט של הקרובה (ללא מחרוזות כפולות) אותר בגניזה בקטעים הבאים: ט"ש H 12/23 (1–92) 'בדת', כמובן ללא מחרוזות המשנה [בהמשך לא נפרט זאת]. לקוי, נוסחו קרוב ביותר לענף האשכנזי, להלן: כ"י ג; ט"ש Misc. 11.56 (121–126, להלן: כ"י ד); ט"ש ס"ח 275.20 (121) 'מאו'–181, להלן: כ"י ה); ט"ש ס"ח 243.100 (רק 141–146, 173–176, להלן: כ"י ו). כמו כן נותר הפיוט בנוסח זה בשלמותו בכתב-יד רבים של כל

וַיֵּאָהֵב / אֹמֶן יְתוּמַת הַגֶּן
 אִמְנָה שְׁבָעִים וְחָמֵשׁ בַּעֲדָה לְהֵגֵן
 אֶז מֶאֶז כְּחֹז יוֹדֵעַ נֶגֶן
 אַרְיָה בֶן זַאֵב לִישַׁע הוֹגֵן
 אֶץ לְהִזְכִּיר זְכוּת אֵיתָן וּמִנְגֵן
 וּמִרְדְּכִי / אֹמֶץ בְּאַלְף הַמִּנְגֵן

5

הַמִּנְגֵן אֹיִימוּ בּוֹ עֲדַת קְרֹבִי
 אֲצִילִים אֲשֶׁר בְּמַעֲשֵׂיהֶם הִתִּיבִי
 אֶץ לְגִלּוֹת קֶץ יְדוּעַ לְקֶרְבִי

ענפי המתווך האשכנזי. כמייצג ענף נוסח זה בחרנו כאן את מחזור וורמייזא, כ"י ירושלים, בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, Heb. 4⁰ 781/1 (כ"י ז). מכיוון שמדובר כאן בכתב-יד מייצג בלבד, לא הובאו ממנו כל שינויי הכתיב וציוני התיקונים.

2 אמונה ב 3 יודיע ב לנגן ב 5 זכות איתן] איתו ב אותו גו / מנגן בגו 7 עדת] מתוקן מ"עם ב 8 אצילים] תלוי ב / התייבי] הושיבי ב 9 אץ... לקרבי] אב זכר עם נ[...]

פסוקי מסגרת במחזורות הראשיות: אס' ב, יז בראש כל טור ראשון; שם ח, טו בראש כל טור שני. 1 אומן: מרדכי (על-פי אס' ב, ז). יתומת הגן: את היתומה ההגונה (סמיכות תיאור), אסתר. 2 אמנה... בעדה להגן: טיפל בה והגן עליה שבעים וחמש שנים, עד אשר בגיל זה נלקחה לבית אחשוורוש. והוא על-פי בר"ר לט, יג (תיאודור-אלבק, עמ' 378): "ואכרס בן חמש שנים ושבעים שנה" (בר' יב, ד), ה"ה "ויהי אומן את הרסה" ... רבגן דתמן אמ' בת ע"ה שנה... אמר הקב"ה לאברהם, אתה יצאת מבית אביך בן ע"ה, חיך אף גואל שאני מעמיד ממך בן ע"ה, מניין הרס"ה' (ו'הרסה' בגימטריה שבעים וארבע, והכוונה שבשנתה השבעים וחמש נלקחה, או שיש להוסיף עוד שנה ששהתה בבית אחשוורוש עד שהגיעה למלכות, על-פי אס' ב, יב). 3 אז מאז: בעבר הרחוק, בימי דוד. כחז: כאשר ראה. יודע נגן: דוד, על-פי שם"א טז, ית. 4 אריה בן זאב: את מרדכי, שהיה 'איש יהודי', כלומר בן לגור אריה יהודה (בר' מח, ט) 'איש ימיני', בן לבנימין זאב יטרף (שם, כז); השווה: בבלי מגילה יב ע"ב (אביו מבנימין ואמו מיהודה, או שגם ליהודה יש חלק בלידתו, משום דוד, ועל-פי המדרש שבסמוך; וראה גם מדרש מגילת אסתר, בתוך: ח"מ הורוויץ, קובץ מדרשים קטנים, ברלין תרמ"א, עמ' 62–63). לישע הוגן: הגון ומזומן לישועה. ולענין כולו השווה ספרי דאגדתא על מגלת אסתר, מדרש פנים אחרים (מהר"ש' ש' בובר, וילנה תרמ"ו; להלן: מדרש פנים אחרים), נוסח ב, פרשה ב, עמ' 62 (וראה גם מגילה שם): 'משהוא קורא אותו איש יהודי, חזר וקורא אותו איש ימיני' אם משבט יהודה הוא, היאך היה משבטו של בנימין? אלא משבטו של בנימין היה, וכשיצא שמעי וקילל את דוד... א"ל אבישי בן צרויה... "אעברה נא ואסירה את ראשו" (שם"ב טז, ט), צפה דוד שעתיד מרדכי לצאת ממנו, שכן אמר דוד "היום יומת איש בישראל" (שם יט, כג), זה איש יהודי. אמר ר' לוי, מה הוא "איש יהודי", "איש ימיני"? אלולי דוד שהיה משבטו של יהודה, לא היה איש ימיני'. 5 אץ: מיהר; ומוסב כנראה על מרדכי. זכות איתן ומנגן: את זכותו של אברהם (שנרמזה בסור 2) ושל דוד (סור 3–4); שבזכות שניהם עמדו מרדכי ואסתר. ובמקבילות: אץ להזכיר אותו מנגן, והוא המשך המדרש הקודם: כאשר ראה דוד את מרדכי עתיד לצאת משמעי, מיהר להזכירו ולמנוע את אבישי מלהרגו. 6 אומן: נתחוק. באלף המגן: על-פי שה"ש ד, ד, ופירושו כאן כנראה: בהגנה מעולה. 7 אוימו: נעשו אוימים, כלומר מוראם ניתן על הגוים (השווה אס' ח, יז; ט, ב"ג). עדת קרובי: ישראל, על-פי תה' קמח, יד. ושיעור הטור: בעזרת הגנת ה' ('המגן') נתעלו ישראל ונפל פחדם על העמים. 8 אצילים וכו': כינוי נוסף לישראל. התייבי: קשה, ובמקבילה: הושיבי, והוא פשוט; ואפשר שמתחילה היה 'התייבי', המקבילה הארמית של 'הושיבי'. 9 אץ... ידוע: מיהר הקב"ה לגלות את מועד הגאולה שנרמז לאברהם במילים 'ידע תדע כי גר יהיה זרעך וגו' (בר' טז, יג). לקרבי: לקרב את ישראל ולגאלם. ובמקבילה טור שונה, אך לקוי, וגם הוא רומז לאברהם.

יְיָ עֲזוּי וּמְגִינִי בּוֹ בָטַח לְבִי 10

בִּירוֹךְ מִגֵּן

הַמֶּלֶךְ / בֶּן לְזֶרַע כֹּהֵן יְהוָה

בְּקָמִים כָּל נָשָׁם לֹא תַחִיה

בֶּן בְּכוֹרֶת חֵל דָּבָר אֶהְיֶה

בְּמַעֲוֹדֵן אֲשֶׁר נִתְעַדֵּן וַיִּתֵּיה

בְּכֵן צַפְעוֹ צִץ לְצִנְיָנִים שִׁיחִיה 15

יָצָא / לְמַרְרוֹ מוֹר בְּמַגִּשִּׁים וּמַחִיה

וּמַחִיה לְהַצִּילִי מִדָּחִי

בְּמַפּוֹלֶת צוֹרְרֵי תִקְוַי מִפָּחִי

לְקָיִים וְכֹחַ נֶעֱקָד לְנִכְחִי

יְיָ עֲלֵיהֶם יִחְיוּ וְלִכְלֹךְ בָּהֶן חַיֵּי רוּחִי 20

בִּירוֹךְ מַחִיה

אֶת אֶסְתֵּר / גֵּל מִמַּסְתֵּר לְגֹאֵל

גֹּי כְּנֹאֵשׁ לְהִיגָאֵל

10 לבי] אחריו גומל וג' א 11 בן] בכס יה חק גז 14 במעודן] בקוץ גז / נתעדן] נכמר בגז 15 לצנינים] לצידים בגז
16 במגשים] בגשמים גז / מחיה ז 18 במפולת... מפחי] לאמצי לה[.....] ב 20 יחיון (י) ב / רוחי] אחריו ונאמן וג' א /
מחיה] אחריו ובכן ונעריצך אלהינו ומרדכי וג' א 21 ממסתר ז / לגואל ב 22 מלהגאל ב מלהגאל ז

10 ה' עזוי וכו': תה' כת, ז. 11 המלך: הקב"ה. בן: לימד להבין. ובמקבילות: בכס יה חק, כלומר: חקק וציווה כאשר
נשבע 'כי יד על כס יה מלחמה לה' בעמלק' (שם' יז, טז). לזרע כה יהיה: לישראל, שהם זרעו של אברהם שנאמר לו:
'כה יהיה זרעך' (בר' טז, ה). 12 בקמים: באויבים, בעמלק. כל... תחיה: 'לא תחיה כל נשמה' (דב' כ, טז), ושם הוא
אמור בשבעת העממים, והפייטן מסב אותו כאן לעמלק. נשם: נשמה. 13 בן בכורת: שאול שהיה מצאצאי בכורת
(שם"א ט, א). חל: חילל. אהיה: הקב"ה (שם"א ג, יד). 14 במעודן: באגג, על-פי שם"א טז, לב. ובמקבילות: בקוץ,
וגם הוא כינוי לאגג (ל'קוץ' ככינוי להמן השווה אס"ר ט, ב: 'והוא קוץ מכאיב, ונאה לקוץ שיתלה על קוץ'). אשר
נתעדן: מוסב על אגג שהלך מעדנות (שם"א שם); ובמקבילות אשר נכמר, והוא מוסב על שאול, שנכמרו רחמיו על אגג
ולא הרגו. 15 צפוע: המילה משמשת כאן בשתי הוראותיה: זרעו (מלשון 'הצאצאים והצפעות', יש' כב, כד), והנחש,
הצפע, שיצא ממנו, הוא המן; והכינוי 'צפע' להמן על-פי בר"ר טז, ד (תיאודור-אלבק, עמ' 147), ומקורות רבים נוספים.
לצנינים: למכשול, ובמקבילות: לצידים, ועניינו אחד. 16 יצא למררו: עמד להביא על המן אסון. מור: מרדכי,
על-פי שם"א ל, כג, 'מר דרור', ותרגומו: 'מירא דכיא' (השווה בבלי חולין קלט ע"ב ובמקבילות). במגשים ומחיה: בעזרת
הקב"ה. 17 ומחיה: והקב"ה. להצילי וכו': כדי להציל אותי מאסון ('מדחי'). 18 במפולת... מפחי: חיוק ('תקף') את
חולשתי ('מפחי') על ידי מפלת אויבי. אך ראש הטור לקוי (משום החתימה); ובמקבילה מור שונה לגמרי, אך אי אפשר
לפענחו. 19 נעקד: יצחק. 20 ה'... רוחי: יש' לח, טז. 21 גל: גילה. ממסתר: מן המקום שבו נסתרה מפני
שליחי אחשורוש. השווה מדרש פנים אחרים, נוסח ב, פרשה ב, דף לב: 'זהיתה אסתר מטמנת עצמה... והקב"ה אמר
לה, את מטמנת עצמך, אין נכנסת למלכות אלא את'. וניתן לפרש גם: מזרע שאול שהיה מסתיר עצמו, השווה בבלי
מגילה יג ע"ב: 'בשכר צניעות שהיתה בו בשאול וכה ויצאת ממנו אסתר'. לגואל: לגרום לגאולת ישראל. 22 גוי:
ישראל. כנאש להיגאל: כשנתייאשו מן הגאולה. השווה פס"ר לג - אנכי (איש-שלום, דף קנא ע"ב): "ותשכח ה'
עושרך" (יש' נא, יג), בצרת המן הכתוב מדבר, שנתייראו לשעה אחת ונתייאשו מן הגאולה.

גוֹזֵר וְאִם אֵין לְאִישׁ גּוֹאֵל
 גִּלְף מִיִּשְׁפָּה תְּבִנִית הַגּוֹאֵל
 גֵּשׁ לְאֵחַ לְצֶרֶה לְצַחֲצַח מִתְּגָאֵל 25
 מִלְפָּנַי / עִיר וְקִדִּישׁ לְהַקְדִּישׁ הָאֵל

הָאֵל עוֹזְרֶכֶם דְּרִשׁוּ
 עֲנֻדִים בְּצִדְקַת חֲקוֹק גֵּשׁוּ
 עוֹשׁוּ הַתְּקוּשָׁשׁוּ וְקוֹשׁוּ
 יוֹי צָבָאוֹת אוֹתוֹ תְּקַדִּישׁוּ 30
 בִּירוּךְ הָאֵל

מָכַל / דּוֹרוֹ בָּא לְהַתְּבוֹנֵן
 דַּעַת מֵאֵי זֶה חָטָא צַר חָרֵב שׁוֹנֵן
 דְּבִרַת אָב כְּזָכֵר אֵינֵן
 דְּלִתֵּי צוֹר דָּפַק וְחִינֵן
 דְּגָלִים לְשִׁלֵּשׁ חִינֵן וְלַחֲנֵן 35
 הַמֶּלֶךְ / זַעֲקָם בֵּן וְדִיעָה חוֹנֵן

23 גוזר / ואם אין לאיש גואל 25 כאח / מתגאל / הגאל ב' הגאל ג' 26 להקדיש / חסר ב' / האל] לאל מחוקק ל־אאל
 ו 27 דירשו ב' 31 בא] בן בגז 32 מאיזה בגז / חרב] חסר בגז 33 דיברת ב' / אינן] אונן בגז 34 צור] כניסה ב' צור
 כניסה גז 35 חנין] תען גז / ולחנן] ו' תלויה ג לחנן ב' 36 דיעה גז

23 גוזר... גואל: כינוי לקב"ה, על־פי במ' ה, ח. 24 גלף... הגואל: הוציא את הגואל משבט בנימין, שאבנו ישפה; והשווה לבר"ר עא, ה (תיאודור־אלבק, עמ' 828): 'רחל תפסה פלך שתקנות ועמדו כל בניה בעלי מסטירין, בנימן – ישפה, יש פה, יודע במכירת יוסף ואינו מגיד. שאול – "ואת דבר המלוכה לא הגיד לו" (שמ"א י, טו). אסתר – "אין אסתר מגדת מולדתה" (אס' ב, כ). 25 לאח לצרה: מרדכי (ואולי צ"ל כבמקבילות: כאח לצרה); השווה מדרש פנים אחרים, נוסח ב, פרשה ב, עמ' 62: "'איש יהודי היה בשושן הבירה" (אס' ב, ה), זש"ה "אח לצרה יולד" (מש' יו, יו), כשבאו ישראל לאותה הצרה החוקה, ביקש מרדכי עליהם רחמים, ועל ידו נעשו להם נסים'. לצחצח מתגאל: לנקות ולכפר על עם ישראל שהתגאל בחטאים; וגם לשון 'הגואל' שבמקבילות עניינו לכלוך וחטא. 26 מלפני... האל: עניינו כאן כנראה: להשיב את ישראל למעלתם, שיקדישו את ה' לפני המלאכים ('עיר וקדיש', על־פי דג' ד, י ועוד; והשווה אותיות דר' עקיבא, בית המדרש, חדר שלישי, עמ' 62). 28 ענודים: מקושטים, נעורים. בצדקת חקוק: בזכות יעקב, שדמותו חקוקה בכיסא הכבוד (השווה בר"ר סח, יב [תיאודור־אלבק, עמ' 788] ועוד). גשו: בואו להקדיש את ה'. 29 עישו: מהרו (השווה יואל ד, יא). התקיששו וקישו: התאספו, על־פי צפ' ב, א. 30 ה'... תקדישו: יש' ח, יג. 31 בא: מוסב על מרדכי, ובמקבילות: בן, כלומר הבין. 32 מאי זה חט: בגלל איזה חטא. צג: עמר. צר... שונן: המן; ותיבת 'חרב', שאיננה במקבילות נוספה כנראה בהשפעת תה' סד, ד. 33 דברת אב: את מעשהו של אביו, הוא שאול שהחיה את אנג. כזכר: כאשר זכר. אינן: לשון צער ואנינות, התאבל; ובמקבילות: אונן. 34 דלתי צור דפק: התפלל לקב"ה; והשווה מדרש פנים אחרים, נוסח ב, פרשה ו, עמ' 82: 'בן קיש, שהקיש על דלתי רחמים ונפתחו לו' (ובדומה גם שם, ב, עמ' 62, ובבלי מגילה יב ע"ב). ותיבת כניסה שבמקבילות נראית כתוספת הסבר שחדרה לנוסח הפנים. 35 דגלים: ישראל. לשלש חנין: נראה שנוסח המקבילות לשלש תען עיקר, ומשמעו: לקבוע שלושה ימי תענית (על־פי אס' ד, טו). 36 המלך: הקב"ה. זעקם בן: הבין את זעקתם ותפילתם. ודיעה חונן: משמעו כנראה: וחננם בדעת כיצד להילחם בהמן; ולפי נוסח המקבילות, דיעה חונן, בא כאן כינוי נוסף לקב"ה.

חֹנֶן זִמְנָן חֲנִינָה לְסָטְרִים
 הוּא זִלְעָף לְאֶבֶד מִתְגָּרִים
 הַנִּצְפָּן בְּתִיבַת גּוֹמָא הַקִּים לְנִמְהָרִים
 יוֹי חֲנִינּוּ לֶךְ קִיּוּנּוּ הִיָּה זְרוּעָם לְבִקָּרִים 40
 ב'רוך' חונן

הַנָּשִׁים / הַהֲגוּנוֹת לְבָם יְשִׁיבָה
 וְהוֹכָאָרוּ וְשַׁעְרָה בָּם נִישָׁבָה
 הַדָּסָה כִּגְעָלָה תוֹר מַחְשָׁבָה
 הוֹדְרָה לְכָל רוֹאָה וְעוֹד לֹא שָׁבָה
 הוֹדְרָה יְמִינִי לְשׁוֹבֵב שׁוֹבָבָה 45
 בְּלָבוֹשׁ / רַחוּץ לְרִצּוֹת לְרוֹצָה בַּתְּשׁוּבָה

תְּשׁוּבָה רִצּוּיָה לְלִמְד גּוֹשְׁעָה
 רִיעִים וְאֲחִים לְשַׁעֲשְׁעָה
 רִינָתָם עַל יָם סוּף כְּקֹדֶם לְהַבִּיעָה
 יוֹי אֱלֹהִים צְבָאוֹת הַשִּׁיבָנוּ הָאֵר פָּנֶיךָ וְנִיחָשְׁעָה 50
 ב'רוך' הרוצה

37 זימן... לסטרים] [.....] קוינו ב 38 הוא... מתגרים] זכות שנים [.....] ב 39 הסור חסר משום הליקוי ב 40 היה...
 לבקרים] כנראה חסר ב 41 לבם] לכס ז בכס ב 42 הוכארו בנו / וסערה בגו / נשבה ז 43 הדסה] אחריו זאת גו / כגע
 לה] כפול א 44 הודרה] הוללה גו / לכל] מתוקן מכל ז / רואיה גו / ועוד לא שבה] עזר לו שוה ג ועזר לו שוה ז
 45 שוביבה ב 46 רחץ] חסר בגו / רצות בגו / רוצה גו / בתשובה ב 47 התשובה ב 48 לשעשעה ב 49 רינתם]
 ריצתם ב / בקדם] חסר ב / להביעה] להציעה ב

37 חונן: הקב"ה. לסטרים: כנראה לצרדים, כלומר לכל פינות ישראל. והוא מעבר לעניין יציאת מצרים שבטורים
 הבאים. 38 זלעף: הכרית בזעף. מתגרים: ארבי ישראל. 39 הניצפן בתיבת גומא: גם בימי קדם, במצרים, העמיד
 את משה להצילם. לנמהרים: לנמהרי הלב הקרובים לייאוש, הם ישראל שבגלות מצרים. ובמקבילה מחרוזת שונה, ואין
 להציל ממנה כמעט כלום, אך כנראה בא בה רמז לא למשה אלא לשנים־עשר השבטים, ועליידי כך הפיוט מסודר יותר
 (שכן משה נרמז שוב להלן, בטור 59). 40 ה' חנינו וכו': יש' לג, ב. 41 הנשים וכו': הנשים שהיו ראויות למלכות.
 לבם: שיבוש, וצ"ל כבמקבילות: לכס. ולכס ישיבה הוא סמיכות הפוכה, לישיבת כסא מלכות. 42 והוכארו: צ"ל
 הוכארו, כבמקבילות ועל־פי האקרוסטיכון, ופירושו: נתבערו, נתגנו בעיני אחשוורוש כדי שאסתר תמלוך. ושערה בם
 נישבה: וסולקו מעם אחשוורוש כבסערה. 43 הדסה וכו': בהגיע תור אסתר להיכנס אל המלך (אס' ב, טו). תור
 מחשבה: תור להיחשב ולהבחן בפני המלך. 44 הודרה... רואה: 'ותהי אסתר נשאת חן בעיני כל ראי'ה' (שם). ועוד
 לא שבה: ולא שבה עוד אל בית הנשים, אלא נבחרה למלכות. ונוסח המקבילות, עזר לו שוה, מוסב על אחשוורוש ששם
 (שיווה) את אסתר לו לאישה (עזר, על־פי בר' ב, יח). 45 הודר ימיני: נתייפה מרדכי. לשובב: להחזיר בתשובה.
 שובבה: את ישראל, והכיניו על־פי יר' לא, כא ועוד. 46 בלבוש רחוך לרצות וכו': במקבילות: בלבוש רצות, ונראה
 שתיבת 'רחוך' משובשת. ומשמע הטור: בלבושו ששינה (כשלבש שק) ריצה מרדכי את הקב"ה. 47 נשעשה: את
 ישראל. 48 ריעים ואחים: את ישראל, על־פי תה' קכב, ח. 49 רינתם... להביעה: שיעור הטור: להביע כרינתם
 הקדומה על ים סוף, כלומר לשוב ולשיר לקב"ה בעת הגאולה כשם ששרו על הים. 50 ה'... וגיושעה: תה' פ, כ.

וּתְשָׂא / וּתְבֹא בְּאֵלֹהִי
וְלֹא יָדְעָה כִּי כָל זֹאת עֲשֵׂתָה יְד אֱלֹהִי
וַיִּבְעַר בַּחֲנָף בְּכָל גְּבוּל לְשָׁלוֹחַ
וַיִּפְקֹד פְּקִידִים הַשָּׁכֵם וְשָׁלוֹחַ
וּבְהִגִּיעַ תּוֹר זֹאת בְּנִיִּין לְצִלּוֹחַ 55
מַלְכוּת / בַּת אֲבִיחִיל לְבִשָּׁה כְּהֶרְבָּה אֶל לְשָׁלוֹחַ

לְשָׁלוֹחַ הוֹרְדָה בְּעוֹז צִלָּח
הוֹרֵד יְמִינִי בְּלִתִּי נֶאֱלָח
הִדְרַת מְשׁוּי תְּשׁוּב וְתִצְלָח
יְיָ טוֹב וְסִלָּח 60
בִּירוֹךְ חֲנוּן הַמְּרַבֵּה

חַן / זְכָרָה מִהֲדָרוֹ אֶל
זְכוּתָה עֲרַעַר עַל יַד בֶּן אֲבִיאל

51 ותבא ותבטח ב' 52 כל] חסר בגו 53 בחניף ב חנף גו 54 הסור חסר גו / השכים ב 55 זאת] חסר בגו / בנין ב / לצלוח] אחריו ובת אביחיל לבשה צלוח גו 56 בת אביחיל] בית אביה ב / בת... אל] בה ריבה (כהרבה ג) מרבה (בשוליים ג) גו 57 הודרה ב 58 הודר ב 61 זכרה גו / מהדר] מהררי גו 62 ערער] עימעמה ב עימעם ג עמעם ז / על יד] ביד גו / אבי אל ב

51 ותשא: אסתר נשאה חן. ותבוא באלוה: ובמקבילה: ותבטח באלוה. 52 ולא ידעה וכו': ולא הבינה שלקחתה לבית אחשוורוש היתה מיד ה', למען ישראל. והשווה לדברי אסתר במדרש תהלים (מהדורת ש' בובר, וילנה תרנ"ה; להלן: מדרש תהלים), כב, טז, עמ' 188: 'למה נשתנו עלי סדרו של עולם... אני שאני נתונה בתוך חיקו של אותו רשע כל השנים הללו, אין אתה עושה עמי נסים?' "אלי אלי למה עזבתני" (תה' כב, ב). והלשון על־פי איוב יב, ט. 53 ויבער: נעשה כסיל ובער. בחנף: צ"ל חנף, כבמקבילות, והוא כינוי לאחשוורוש על־פי אס"ר, פתיחתא, ט: "ממלוך אדם חנף" (איוב לד, ל), זה אחשוורוש שהיה חנף, שהרג את אשתו מפני אוהבו, ופעם אחרת הרג את אוהבו מפני אשתו. ולעניין טפשותו של אחשוורוש בחיפוש הנערות השווה בבלי מגילה יב, ע"ב: "וכסיל יפרוש אולת" (מש' יג, טז), זה אחשוורוש, דכתיב "ויפקד המלך פקידים" (אס' ב, ג), כל מאן דהוה ליה ברתא איטמרה מיניה (כל מי שהיתה לו בת הסתירה ממנו). בכל גבול לשלוח: לשלוח לחפש את הנערות בכל מדינות מלכותו. 54 ויפקד פקידים: אס' שם. השכם ושלוח: הלשון על־פי יר' ו, כה ועוד. 55 ובהגיע תור: לשון אס' ב, יב, טו. זאת: אסתר; ובמקבילות חסר. בנין לצלוח: לכאורה: להצליח בשליחותה. אך ניתן לפרש: כשהגיע זמן בית המקדש לשוב ולהיבנות; כי בתחילת מלכות אחשוורוש בטל בניינו (עזרא ד, ו; והשווה אס"ר, פתיחתא ח, ולהלן, טור 65); וראה גם מדרש פנים אחרים, גוסס ב, פרשה א, דף כח: 'מרדכי ירד בשביל שיבנה בית המקדש בימיו, והמן ירד בשביל שיבטל בנין בית המקדש'. 56 בת אביחיל: אסתר; ולגוסס המקבילה בית אביה, השווה בר"ר גו, א, (תיאודור־אלבק, עמ' 595): "ותלבש אסתר מלכות" (אס' ה, א), לבשה מלכות בית אביה' (הוא שאול). 57 הודרה: צ"ל כבמקבילה: הודרה; אך ראה בטור הבא. צלח: הצלחה. 58 הורד: לכאורה צ"ל שוב כבמקבילה: הודר; אך אפשר ש'הודרה', 'הורד' הם לשון רדייה ושלטון. ימיני: מרדכי. בלתי נאלח: שלא נתגאל בחטא. 59 הדרת משוי: הדרו של משה רבנו. תשוב ותצלח: תשוב ותפאר את ישראל בעת הגאולה. 60 ה' טוב וסלח: תה' פו, ה. 61 חן... אל: הקב"ה נתן לאסתר ('זכרה') חן מהדרו (אס' ב, טו). 62 ערער: ברוב המקבילות: עמעם, והוא לדעת רוב מפרשי הפיוט פועל מחודש של הפייטן הגזור ממלת היחס 'עם', ופירושו: צירף. בן אביאל: שאול (שמ"א ט, א). ופירוש הסור: את זכותה של אסתר צירף הקב"ה לזכותו של שאול (ראה לעיל, טור 21). אך לשון 'על יד', או 'ביד', אינו מיושב יפה, ועל כן ייתכן שיש לפרש 'עמעם'

זאת כבאה הלום נשאה עין לאל
זכרה לי זכות הררי אל
זה הכינה לאות לתיכון אריאל 65
תכלת / יקר עשות גאולי אל

אל גואל וחזק אותי בהנפישו
ויבער בצר להב אשו
ומכפר זכר וצר חלשו
יוי גואל ישאל קדושו 70
בדרך גואל

וחסד / חיסדה חסיד המחוללי
חור כרפס ותכלת וחלי
חווילה רוץ רוש פתן מגחלי
חרוון בו לשלח עוד מלבהלי
חילת פני יוי אלהים חלי 75
וחור / רב היתלני רופא חלי

חלי דכאני לרועעה

63 כבאה] בבואה 12 64 לי] נא לי בגו / זכות] צדקת בג צדקת 1 65 הכינה] השימה ב / לתיקון 1 66 תכילת ב / יקר
עשות] ידה עשות ג / גאולי גואל ב לגאולי אל ג 67 אל] חסר ב 68 אישו ב 71 חסדה ב 72 וכרפס ג / ותכלת]
כתם ב וכתם ג 73 חווילה ב חווילה ג / רוש] ראש בגו / המגחלי ב 74 עוד] חסר ב / מלהבחילי ב מלאכלי ג 76 היתלני]
היתלני ב חיתלי ג / חולי ג 77 דיכאני ב

על-פי לשון חכמים, מעניין כהות וטשטוש, ומשמע הדברים: זכותה של אסתר נתעמעמה משום חטאו של שאול
בהיאות אגג; ולפירוש זה יעלה יפה גם הנוסח 'ערער'. 63 זאת: אסתר. כבאה הלום: כאשר עמדה להיכנס אל
אחשוורוש. 64 זכרה וכו': תפילת אסתר. הררי אל: כינוי לאבות; השווה ספרי דברים שנג (פינקלשטיין, עמ' 414):
'מלמד שאבות ואמהות קררים דרים וגבעות' (ועיין גם ש"ר טו, ז ועוד). 65 זה: הקב"ה, על-פי שם' טו, ב. הכינה
לאות: העמיד את אסתר לסימן טוב. לתיכון אריאל: לבניין המקדש (ראה לעיל, טו, 55). 66 עשות: להלביש, כלומר
לגאול ולרוסם. 67 בהנפישו: ברגיעו. 68 בצר: בהמן. להב אשו: חרון אפו. 69 ומכפר זכר: וזכר את אהרן,
שכיפר על ישראל. וצר חלשו: ואת הצר החליש. 70 ה'... קדושו: יש' מט, ז. 71 וחסד... המחוללי: והקב"ה ('חסיד
המחוללי') השפיע על אסתר חסד; והשווה בבלי מגילה יג, ע"א ('אסתר ירקרוקת היתה וחוט של חסד משוך עליה') וכן
שם טו ע"ב ('ג' מלאכי השרת גודמנו לה באותה שעה... ואחד שמשך חוט של חסד עליה'). 72 ותכלת: במקבילות:
(ו)כתם, הוא זהב, ונראה שהוא הנוסח המקורי, 'ותכלת' נגזר כאן בהשפעת אס' א, ג. וחלי: וערי, תבשיט. 73
חווילה: נתחזקה. רוץ: לרצון. רוש: צ"ל כבמקבילות: ראש. פתן מגחלי: כינוי להמן, שבגורותיו כאילו חתה גחלים על
ישראל; וראה לעיל, טו, 15. וראש פתן' על-פי דב' לב, לג. 75 חילת: חילתה, התפללה. ה'... חילי: על-פי חב' ג,
יט, ושם: 'אלהים ה' חילי', וכך נוסח שתיים מהמקבילות, אך אולי בהשפעת הפסוק. ובהמשך הפסוק 'וישם רגלי
כאילות', וראה מדרשו של פסוק זה במדרש תהלים כב, א (עמ' 180), לעניין 'למנצח על אילת השחר', ובסופו: 'בשתי
איילות, דבורה ואסתר... "על אילת השחר", זו אסתר'. 76 וחור: אריג יקר, המסמל כאן הצלה וגאולה. היתלני:
משובש, וצ"ל כבמקבילות: חיתלי, או חיתלני, והוא לשון חבישה וריפוי. 77 חלי: החטא או הצרה. לרועעה: לשבור
ולרצץ אותי.

דְּמִיתִי לְקֶאת מִדְּבַר בְּאִין מְרִגִּיעָה
 דְּבִרַת הַשִּׁיב אֶת חֲמַתִּי זְכוּר וְהוֹפִיעָה
 רִפְאִינוּ יוֹי וְנִרְפָּא הוֹשִׁיעִינוּ וְנִנְשִׁיעָה
 80 ב'רוך' רופא

לְפָנָיו / טְבַע הוֹד אֲבִרְךָ
 טְבוּעַ הָיָה וּמוֹכֵן לוֹ בְּהִיאָרְךָ
 טוֹמְרָה וְסוֹתְרָה מִפְּרוּעַ יֶרֶךְ
 טָמָא כְּהוֹגְדֵל גִּפְנָה לְהִבְרָךְ
 85 טוֹב פֶּץ לָהּ קוּמִי אוּרִי כִּי בָּא אוּרְךָ
 וְעִטְרַת / בְּרָכָה בְּשֵׁנַת טוֹבְתְךָ בְּגֶשֶׁם מְבָרְךָ

מְבָרְךָ יַעֲצָנִי לְהִיאָרְךָ
 יִרְאוּ אֶת יוֹי פֶּץ בֶּן נֹן לְהַצִּילִי מִתְּרָךְ
 יוֹם זֶה לְחַפְשִׁי מִפְּרָךְ
 90 יוֹי זְכָרְנוּ יִבְרָךְ
 ב'רוך' מברך

79 דיברת ב' 80 רפאינו] חסר ב' / הושיעני ב' 82 לו בהיארך] לה בהארך ב' להארך ז' להיארך מתוקן מ'בהיארך ג'
 83 טומרה] טומנה בגז' / מפגוע (י') ב' 84 כהוגדל ז' / גפניה ב' 85 לה] חסר בג' 86 ברכה] חסר גז' / בשנת] חסר ב' /
 טובתיך ב' / מברך] אברך גז' 87 לארך ב'

78 דמיתי לקאת מדבר: על־פי תה' קב, ו, ופירושו: ישבתי שוממה ובודדה. 79 דברת... זכור: זכור את מעשהו של פינחס, על־פי במ' כה, יא. 80 רפאינו וכו': על־פי יר' יו, יד, אך תיבת 'רפאינו' מנוגדת לתבנית הפיוט ומיותרת (שכן הטור צריך להתחיל בשם ה'), ונראה נוסח המקבילה: ה' ונרפא הושיעני ונושיעה, אך צ"ל כמובן ואושעה, בלשון יחיד, וכמו בפסוק. 81 לפניו... אברך: לפני מרדכי זכה ('טבע') בחד המשנה למלך יוסף ('אברך'); השווה בר"ר פו, ו (תיאודור־אלבק, עמ' 1069): 'בני רחל ניסן שוה וגדולתן שוה... גדולתן שוה, "ויסר פרעה את טבעתו" וגו' (בר' מא, מב) [ביוסף], וכת' "ויסר המלך את טבעתו אשר העביר מהמן ויתנה למרדכי" (אס' ה, ב)... "ויקראו לפניו אברך" (בר' מא, מג), "ויקרא לפניו ככה יעשה לאיש" (אס' ו, יא)'. 82 טבוע היה: חקוק היה אותו הוד ושומר למרדכי. בהיארך: כנראה ברבות הימים, לאחר זמן; אך במקבילות: לה(י)ארך, ומשמעו כנראה: להעלות ארוכה למכתם של ישראל בימי המן. 83 טומרה וכו': מוסב על אסתר (ולפי הנוסח לה בהארך גם הטור הקודם עסק בה), שנסתרה כמה שנים מפני אחשוורוש (ראה לעיל, טור 21). ובמקבילות טומנה במקום 'טומרה', ועניינו אחד. מפרוע ירך: מלונות ולהיטמא בביאת הערל. 84 טמא כהוגדל וכו': הקריאה אינה בטוחה ברוב כתבי היד, ונראה הנוסח כהוגדל, כלומר: כאשר עלה בגורלה של אסתר שהטמא, אחשוורוש, יקח אותה לאישה (כמסומל ב'גפנה להברך'). 85 טוב: הקב"ה. פץ: אמר. קומי... אורך: הלשון על־פי יש' ס, א, והשווה מדרש תהלים כב, ה (עמ' 182): "...קומי אורי כי בא אורך", לכך נאמר "על אילת השחר" (תה' כב, א)... ראה מה כתיב באסתר... "אילת השחר", שהביאה השחר מתוך החושך. וראה גם שם, טו (עמ' 187). 86 ועטרת וכו': שיעור הטור: ואת שנת טובתך (כלומר את השנה הטובה הצפויה לך) מברך הקב"ה בגשם ובעטרת ברכה. 87 מברך: כינוי לקב"ה. להארך: אולי: להאריך רוחי בצפוני לגאולה. 88 יראו את ה': יהושע כד, יד. פץ: אמר. בן נון: יהושע. מחרך: משרפה, כלומר מן הפורעניות. 89 יום זה: היום. מפרך: מן הגלות. 90 ה'... יברך: תה' קטו, יב.

מְכַל / יוֹדְעֵי דַת שְׁפוּתֵי מְרַבֵּץ
 יִקְרַ יְמִינִי דַת יָמִין מְרַבֵּץ
 יוֹפִי עָדִי עָדִי תִשְׁבֵּץ
 יֵצֵא מְלֻבָּשׁ וְאֵל יָד קוֹבֵץ
 יֵרֶשׁ מִתֵּן שְׁאִילוֹת יַעֲבֹץ
 זָהָב / יִימֵן לְאַסּוּף נְדָחִים מְקַבֵּץ

95

מְקַבֵּץ הַנְּאֻנָּחִים עַל יָד בֶּן שְׁאֵלִיָּאל
 הֶרְחוּקִים וְהַקְרוּבִים יִתְרָאוּ פָנֵי נְאֻמָּן לְאֵל
 וְהוּא לִנְבִיא לַיּוֹן לְתִיכּוֹן אֲרִיאֵל
 יוֹן מְקַבֵּץ נְדָחֵי עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל
 בְּרוּךְ מְקַבֵּץ

100

הַבְּתוּלוֹת / כְּהֶקֶבֶץ שְׁנִית בְּמֵאָהָב
 כְּבוֹדָה בַּת מֶלֶךְ הַשְּׁלִיכָה יְהֵב
 כִּי צָדִיק יוֹן צָדָקוֹת אָהָב
 כָּמֶס בְּלֵב רוֹב רִשְׁפִי לְהֵב

91 שפתי גז 92 בדת גז / רובץ ז 93 עדיי עדים בז / תשבץ משבץ ז 94 ואל יד על ידי ז 96 נדוחים ב
 99 והוא הוא ב 100 יי אחזיו אים ב / עמו חסר ב 102 מלך מלך פנימה ב 104 כמס תיקון בלתי ברור א / בלב
 חסר ב / רוב דוב בז / רשפי להב מלהיב להיב ב רשפי להב מלהיב ללהב ז

91 מכל... מרבץ: מכל יודעי התורה, ובראשם בני יששכר, שהם 'יודעי בינה לעתים' (דה"א יב, לג) וכוננו 'חמור גרם רבץ בין המשפטים' (בר' מט, יד). ומדרשו על לומדי התורה ראה בבר"ר צח, יב (תיאודור־אלבק עמ' 1262). ועל־פי אס"ר ד, א נועץ אחשוורוש בבני יששכר בעניין ושתי, אך הם נמנעו מלענות לו. 92 יקר ימיני: גדול היה מרדכי. דת ימין מרבץ: שהיה מרבץ לתלמידיו את התורה שניתנה בימין (על שום 'מימינו' אש דת למר', דב' לג, ב). 93 יופי... תשבץ: בלבוש יקר ויפה. 94 ואל יד קובץ: ומשופע במתנות. ונוסח זה מוסב על מרדכי, והלשון על־פי מש' יג, יא; ואת נוסח המקבילה על ידי קובץ ניתן לפרש על המן (שהלביש את מרדכי), ש'כל חמש שנים היה המן כונס שלל למרדכי' (סדר עולם רבה, כט, וראה עוד בסמוך). 95 ירש... יעבץ: מרדכי היה מן הסנהדרין, יושבי לשכת הגזית (ראה לעיל טור 92), וירש את דברי התורה של יעבץ, שגם הוא היה מן המורין הלכות בישראל בסנהדרין גדולה שהיא יושבת בלשכת הגזית' (בר"ר צו, י [תיאודור־אלבק עמ' 1219]), על דה"א ב, נה. 96 זהב יימן לאסוף: ולצורך מרדכי וימן הקב"ה ('נדחים מקבץ') את המן שיאסוף עושר רב; השווה קה' ב, כו ומדרשו בקה"ר: "כי לאדם שטוב לפניו", זה מרדכי, "נתן חכמה ודעת ושמחה". "ולחוטא נתן ענין לאסוף ולכנוס", זה המן... "לתת לטוב לפני האלהים", זה מרדכי. 97 מקבץ... שאלתיאל: המשך של פירוש ל'נדחים מקבץ': הקב"ה, שהשיב את ישראל מגלות בבל ועמם זרובבל בן שאלתיאל. 98–99 נאמן לאל והוא לנביא: רמז לשמואל, על־פי שמ"א ג, כ, ומשמע הדברים כנראה: כל ישראל, הקרובים והרחוקים, ייראו לפני ה' כשמואל. לתיכון אריאל: בבניין המקדש. 100 ה'... ישראל: הטור משובש בהשפעת מטבע הברכה, וצ"ל כמקבילה: ה' אלהים מקבץ נדחי ישראל, יש' נו, ח. 101 הבתולות וכו': על־פי אס"ר ב, יט. 102 כבודה בת מלך: כינוי לאסתר, והלשון על־פי תה' סה, יד. השליכה יתב: בטחה בקב"ה; והלשון על־פי תה' נה, כג. 103 כי... אהב: תה' יא, ז. 104 רוב וכו': כנראה: אש בוערת מרובה, סמל לפורענות שתבוא על המן. אך אפשר שהנוסח משובש, וצ"ל כמקבילות דוב, והוא כינוי לאחשוורוש ולמלכות פרס, על־פי ויק"ר יג, ה (מרגליות, עמ' רצ) והמקבילות, ולפי נוסח זה 'רשפי להב' הוא סמל לאהבה (שה"ש ת, ו), ומשמע הטור: הקב"ה כמס בלב אחשוורוש אהבה לאסתר.

105 כָּרָה שַׁחַת לְצַר לִחוּמֵי לְהִבְהֵב
גְּדוּלָּה / קָצַב בְּדִין מִשְׁפָּט אָהֵב

אוהב מתחלה וסוף להצדיקנו
מעַת חֲפוּשִׁים יֵצְאֵנוּ מִיַּד מִצִּיקֵינוּ
מִיָּמֵי הַלְחָמִי זְכוּתוֹ תַעֲנִיקֵנוּ
יְיָ שׁוֹפְטֵינוּ יְיָ מַחֲזִיקֵנוּ
ב'רוך' מלך אוהב 110

וְיֵשׁ / לִילָה וּתְנוּמָה בּוֹ הַמָּנִיעַ
לִיל אֲשֶׁר תִּנְיִן הַגְּדוֹל הַנִּיעַ
לְדוֹרוֹת אוֹתוֹ הַצָּנִיעַ
לְהִיּוֹת לִפְלֹאֹת צָנוּעַ
לִכֵּן זֶר יֵהִיר בְּאַשְׁמורוֹ הַכָּנִיעַ 115
וְתִכְרִיד / יְחֻמִּיו מִן יָדַיִם מְכַנִּיעַ

מְכַנִּיעַ קָמִים בּוֹגְדִים וּמִיָּנִים לְרוֹעֵעַם
קוֹל יִפְקֹד עַל צָבָא הַמָּרוֹם לְהַפְגִּיעַם
קִימַת וַיַּחֲכֵם כְּקֶדֶם תִּסִּיעַם
יְיָ בְּאָפּוֹ יִבְלַעַם 120
ב'רוך' מְכַנִּיעַ

105 שַׁחַת] שוה בו / לצר] לעד ז / לוחמי] לחמו בו 106 קצב] קפץ ז 107 להצדיקנו ב 109 תעניקנו ב 111 בו] חסר ז 112 הגדול] יאור ב וירב ז / הגיע] בו הגיע ב 114 לפלאות] לפלאו ז / צניע ב 115 לכן] לכד ז / יד בו / ובאשמורו ז 116 מח] שח ז 117 בוגדים ומינים לרועעים] הרועעים ב 119 כקדם] ס תלויה מעל מחק א 120 יבלעם] אחוריו נא מכ בוג וג' בבגדם יכלו ובקצף יניעם: בלי להראות כוכבי נשפם ומאור ימניעם: יי' בא וג' א בכל כתב־יד באים כאן פיוטי הרחבה שונים

105 כרה שחת: הסמין מלכודת. לצר: להמן. לוחמי: אויבי; אך נראה נוסח המקבילות: לחמו, כלומר בשרו. להבתב: לשרוף בגיהנום. 106 גדולה... אהב: כנראה: את שלטון מלכות מדי, המכונה 'גדולה' (השווה בר"ר מד, יז [תיאודור־אלבק, עמ' 440]: "'גדולה" זו מדיי), קצב הקב"ה, המכונה 'משפט אהב' (על־פי הברכה המתפייטת, והשווה תה' לו, כח). 107 אוהב: נראה שצ"ל 'אהב', על־פי השרשור; ומשמעו: ה' אהב את ישראל. 108 מציקיני: המצרים. 109 הלחמי: דוד. תעניקנו: תגדלנו. 110 ה'... מחוקקינו: יש' לג, כב. 111 המניע: מנע, על־פי אס' ו, א: 'בלילה הוא נדה שנת המלך'. 112 ליל... הגיע: הוא ליל פסח, שבו הסיר והכרית ('הגיע') הקב"ה את פרעה ('תנין הגדול', על־פי יח' כט, ג) ומצרים. והשווה למדרש פנים אחרים, נוסח ב, פרשה ו, דף לו: 'בד' מקומות נאמר "בלילה הוא", וארבעתן היו בלילי פסחים'. ונוסח המקבילה תנין וירב רומז גם למפלת סנחריב ('מלך ירב', הושע ה, יג) באותו לילה. 114 צנוע: משומר; השווה שמ' יב, מב. 115 זר: צ"ל כבמקבילות: זר, הוא המן. באשמורו: באשמורת הבוקר של אותו לילה, כשבא המן לחצר אחשורוש. 116 ותכריך יחמיו: ואת קבוצת בניו. מח: מחה. 117 לרועעים: לשברים ולרצצם. 118 יפקוד... המרום: יש' כד, כא. להפגיעם: לפגוע במינים ובבוגרים. 119 קימת ויחכם: קימתו לתחייה של שלמה המלך, שנאמר בו 'ויחכם מכל האדם' (מל"א ה, יא), או של המשיח שיבוא מזרעו. תסיעם: תגרש את האויבים והמינים (שהרי 'ברוח שפתיו ימית רשע', יש' יא, ד). 120 ה'... יבלעם: תה' כא, י.

פֶּתֶר / מְלוּכָה מֵאֵז הָיָה מוֹבְטָח
 דֹּאִילוֹ לְהִינָתֵן לְפֶת הַבֶּטֶח
 מְלָכוֹת כְּשֶׁרוּהָ מֵרָאם הוּסַח
 מִטּוֹבֶת זֵיו הוּד מִבְּטָח
 מֵרָאשׁ וְעַד עֶקֶב לָבָה בֶּן בֶּטֶח 125
 בּוּץ / לְהֶאֱמִירָה בְּמַעוֹז וּמִבְטָח

וּמִבְטָח רָם לְבַחֲרִי
 רִיעִים וְאֲחִים לְשִׁכְנָם בְּחִצִּירִי
 רָנָן וַיִּנְעֵץ אֶל הָעָם זִכּוֹר לִילְדֵי כְשִׁירִי
 יוֹי אֱלֹהֵי מִבְטָחִי מִנְעוּרִי 130
 בִּירוֹךְ מִשְׁעָן

מְלָכוֹת / נַחֲפָזָה כְּחֻזָּה רְבִיד
 נָתַן עַל בֶּן יָדִיד מִיד מַעֲבִיד
 נִישְׂאוֹ מַעַל כָּל וְטָרְחוֹ הַכְּבִיד
 נִינִי פָּרִיו בְּפֹרֹזֶה לְהֶאֱבִיד
 נִשְׂוֹאֵי רָחֵם זָבֵד טוֹב הַזְבִּיד 135

122 דאילו] מאילו בדה מאליו היה ז / להגתין ב / היבטח ב 124 מטובת... מבטח] מזיו הוד אשר הובטח ז 125 ליבה ה /
 בן] חסר בהו 126 מעוז דה 127 לבחירי ב 128 לשכנים בחצירי ב 129 כשירי ב 130 אלהי] חסר ב / מנעורי]
 אחוריו אורה וישועה וג' וכל קרני וג' וג' מגדל וג' א פיוטי רחם ופסוקים גם ב-ב 131 כחזה] כחוז ז 132 נתון] לפניו
 נבל ז / בן] חסר ז 133 נשאו ב 134 ניני פריז] ניני ופריו ב ניניו ז נבל ה / בפזר זה] ופריו ותרוז ה כתרזו ז

121 כתר... מובטח: המלכות הובטחה לבני בנימין מאז; השווה פס"ר ג – ביום השמיני (איש שלום, דף יא): "ומלכים
 מחלצין יצאו" (בר' לה, יא) – זה שאול המלך שעמד מבנימין תחילה למלכים' (וראה גם בר"ר פב, ד [תיאודור-אלבק
 עמ' 981]). 122 דאילו: שיבוש (משום האקרוסטיכון), ובקטעי הגניזה האחרים: מאילו, ועניינו כמו מאליו שבנוסחי
 הענף האשכנזי. ומשמעו: מאת ה'. 123 כשרוה: כאשר ראו את אסתר. מראם הוסח: יופיין נתעמעם לעומתה.
 124 מטובת זיו: מאסתר שהיתה טובת מראה (זיו' – ראה מ' זולאי, 'עיוני לשון בפיוטי ינאי', ידיעות המכון לחקר השירה
 העברית, ו [תש"ו; להלן: זולאי, עיונים], עמ' קצב). הוד מבטח: הודה של אסתר ניתן לה משום ביטחונה בה'.
 125 מראש... בטח: מתחילה ועד הסוף בטח לבה בה'. 126 בוץ וכו': לגדלה ולפארה בבגדי מלכות ('בוץ') מאת ה'
 ('מעוז ומבטח'). והגוסח מעוז (ולא: 'במעוז') עדיף. 127 רם: גבוה, מעולה. 128 ריעים ואחים: ישראל, על-פי
 תה' קכב, ח. בחצירי: בארץ-ישראל ובמקדש. 129 רנן: תפילת. וינעץ אל העם: יהושפט (דה"ב כ, כא). לילדי
 כשירי: לישראל. 130 ה'... מנעורי: תה' עא, ה, ובפסוק: 'ה' אלהים'. 131 מלכות: כל הממלכה, כל התושבים.
 נחפזה: לשון בהלה ופחד. כחזה: כאשר ראתה. רביד: את בגדי המלכות והטבעת שניתנו למרדכי (אס' ה, טו, והשווה
 לבר' מא, מב, ולמדרש המובא לעיל, בביאור לטור 81). 132 בן ידיד: מרדכי שהיה מבני בנימין, 'ידיד ה' (דב' לג,
 יב). מעביד: המן המשעבד. 133 נישאו: אשר קודם לכן נישאו המלך. וטרחו הבבדי: והכביד את משאו על כולם.
 134 ניני פריז: את בניו של המן. בפזר זה: ביום הפורים. ובמקבילות הגוסח: ותרוז, או כתרזו, והוא מלשון התרוז גללים;
 השווה אס"ר ז, ג: "כגללו לנצח יאבד" (איוב כ, ז), מה גללים הללו מוזהמין כך הוא מוזהם'. 135 נשואי רחם:
 ישראל, על-פי יש' מו, ג. זבד וכו': מתנה, היא המקדש (ראה בטור הבא, ולעיל, טור 55). והלשון על-פי בר' ל, כ.

וּאֶרְגָּמֶן / יִמֵּן לְכוֹנֵן עִיר דָּוִיד

דָּוִיד וִימֵן לְבֶדֶק הַבַּיִת בְּדֶרֶשׁוֹ

יַעֲצֵן לְבָנוֹת בֵּית מִקְדָּשׁוֹ

יּוֹם וְאֲנִי בְּעֲנִי הַכִּינּוּתִי לְעַם קְדוֹשׁוֹ

יְיָ בְּהִיכֵל קְדָשׁוֹ

140

ב'רוך' בונה

בְּרֵאשָׁה / סוּיִים זֶר אֲשֶׁר הוֹפֵלָא

סוּגַת שׁוֹשֵׁן עֲלוֹת מְשִׁיפָלָה

סִיחָה עֶלֶת מִמְכָּפָלָה

שַׁעִיר וּשְׂרִידֵיו לְשַׁחַת הַפִּילָה

סְגוּרֵי כָּלָא גְדוֹ מֵאֲפִילָה

145

וְהַעִיר / רוֹן כִּיפָלָה לְשׁוֹמֵעַ תְּפִילָה

תְּפִילָה תַעֲנַן אֵיזְמוֹתִי

תְּכוֹנַת יִשַׁע עֲמָדָה לְפָדוֹתִי

תַעֲנִינִי צוּר יְשׁוּעָתִי

[יְיָ שָׁמַע תְּפִילָתִי]

150

ב'רוך' שומיע

וַיִּמְלִיכֶיהָ / עֲזוּר לְאוֹם מוֹרָאָה

136 יימן] ימנה ב יימנם היז 137 זימן] יום ב / בדק ב / לדרשו ב 140 קדשו] אחריו איש חמודות וג' ככ ושבי יהודאי וג' בונה ירושלם א 141 סיים בה / הפלא ו היפלה ה 142 משפלה בה 143 סוגת... עלות] שיחה כעלת ב שיחה עלות ו שיח רדומים היא כהקשיב ו / ממכפילה ה 144 סעיר ב / ושרידיו] ואת שרידיו ו את סריגיו ה / היפלה ב 145 גהו] הפן ו / מאפלה ו מאפילה מחוקן מ־ממכפילה ב 146 רון] ברוך (י) ב / כפלה ו כפלה השמיעה ב / לשומיע בה 149 צור] אלי צור ב 150 יי... תפילתי] חסר א ועל־פי ב אחריו אסתר ומרדכי וג' ככ כי שומיע וג' א

136 וארגמן: בגדי כהונה. יימן: זימן הקב"ה. לכוֹנֵן... דויד: כדי להקים את המקדש (ראה טור 55). 137 זימן: משובש (משום התזימה), ובמקבילה: דויד יום בדק הבית לדרשו; אך אולי צ"ל: יימן, והכוונה: הכין את צורכי בניין המקדש (על־פי הפסוק המובא בטור הבא). אך הרמז לדוד כאן מזור (שכן הוא כבר נזכר בטור 109), ואולי מבקש הפייטן לרמז לבן דוד, יהואש, על שום הנאמר במל"ב יב, ה'ו. 139 יום: אמר. ואני... הכינותי: דברי דוד בדה"א כב, יד, ושם 'הנה' במקום 'אני'. לעם קדושו: לישראל, לצורך המקדש. 140 ה'... קדשו: תה' יא, ד. 141 סוּיִים: הושם. זר אשר הופלא: כתר מלכות (אס' ב, יז) מפואר. 142 סוגת שושן: ישראל, על־פי שה"ש ו, ג. עלות משיפלה: להציל משפל ומכליה. 143 סיחה: תפילה (השווה בר"ר ס, יד [תיאודור־אלבק, עמ' 654]: 'אין שיחה אלא תפילה'). והכוונה לתפילת האבות בעת צרת המן; השווה אס"ר ו, יג. 144 שעיר: את עשיו, ואת המן שהיה מצאצאיו. ושרידיו: וכל זרעו; על־פי עובדיה יח. 145 סגורי כלא: ישראל שהיו במצוקה. גהו: האירו, נגאלו מצרתם. 146 והעיר: שושן (אס' ח, טו). כיפלה: הגבירה וחזרה; ובמקבילות: כפלה. 147 איזמתי: ישראל, על־פי שה"ש ו, י. 148 תכונת ישע: סדר הגאולה והישועה. עמדה: אולי כמו: עמדה לי, עזרה. 150 ה'... תפילתי: תה' קב, ב, ובפסוק: 'שמעה'. 151 לאום מוראה: לישראל המאוסים בעיני הגוים בגלותם; על־פי צפ' ג, א.

עצורה היתה לכן מעת נבראה
 עמיתה הפגיע בעדה קריאה
 עד עת בא דברו אשר ראה
 ענותה לחוזים שדי הראה 155
 שושן / חוזים לעבדו בראה

בראה סוחחי עתירה בעד כבודה
 סדר אבירי עדה
 סדרתי עבדו פודכם כחוק תעודה
 יוי בראה וגילו ברעדה 160
 ב'רוך' שאותך

תחת / פלפול יגיע לקח טוב
 פעולת צדיק פעלה לטוב
 פאר גאונם אשר הוא טוב
 פור הפך למשתה ויום טוב
 פדות כן תחיש להקרה הטוב 165
 צהלה / וזמרה להודות למיטיב וטוב

טוב פרחה בטוב

153 עמיתה] מתוקן בשוליים ל"עמותה ה עמותה ז עניו ב / הפגיע בעדה] בעדה הפגיע ב 154 עת בוא בה בא עת ז
 155 לחוזים שדי] שדי לחוזים ב 156 בראה סוחחי] לפניו בראה הכיני לבך אולי תמצאי כבוד: הצילי נפשך להושיע עם
 מאבוד: הבי עצה כי לב מלך ביד יוי לרבוד: יוי אלהיך תירא ואותו תעבוד נא א 158 עידה ב 159 עיבדו ב 161 פלפול]
 פילפול ויו"ד תלויה ה פיל פור ב 162 צדיק] ימיני ב / פעל ב פעלם ז 163 גאונם] אומר בהו 164 למשתה] לשמחה ב
 165 להרהר] ר' תלויה ה 166 זמרה ב זמרה ז / למיטיב וטוב] לאל טוב בו לטוב ה 167 טוב פרחה] המחזרות כולה בשוליים
 ואחריה פיוטי רהט ב לפניו וטוב להענידי עשה טוב: לי ניתן עת בלי לקטוב: בימי פורים כנשא יד דורש טוב: יוי יתן הטוב: נא א

152 עצורה: שמורה, מזומנת. לכן: למלכות. 153 עמיתה: חברה, מרדכי. הפגיע בעדה קריאה: התפלל עליה. השווה
 בר"ר סח, ט (תיאודור-אלבק, עמ' 779): 'אין פגיעה אלא תפילה'. 154 עד... דברו: תה' קה, יט. אשר ראה: שראה
 בחלום נבואי את הצרה והגאולה שיבואו לישראל. השווה אס"ר ח, ה: "'אשר קרהו" (אס"ר ד, ז), בחלום, מלמד שהזכיר
 לה את החלום אשר חלם כענין זה'. 155 ענותה: את צערה של אסתר ובני דורה. לחוזים... הראה: גילה הקב"ה
 לנביאים והם בישרו על כך (בדב' לא, יח ועוד). 156 שושן חוזים: ישראל, על-פי שה"ש ב, ב. והפייטן שינה כאן
 את ניקוד המילה 'שושן' שבפסוק המסגרת, לצורך העניין. 157 סוחחי עתירה וכו': כנראה כינוי למקהלה (הצעת
 פרופ' ע' פליישר, וכן ביאור הטורים הבאים). כבודה: ישראל, על שום תה' מה, יד. 158-159 סדר... סדרתי: דברי
 הפייטן: סידרתי וחברתי את הפיוט כהוראת גדולי הקהל. עבדו וכו': המשך הפנייה למקהלה: מעתה, שהפיוט מסודר,
 עבדו את ה' (פודכם) באמירתו. תעודה: התורה. 160 ה'... ברעדה: תה' ב, יב. 161 תחת... טוב: בזכות התורה
 ('לקח טוב', מש' ד, ב), שהיה מרדכי יגע ומפלפל בה. 162 פעולת צדיק: תפילת מרדכי ותעניתו. פעלה לטוב:
 הצליחה. 163 פאר... טוב: כינוי לקב"ה; ולפי גוסס המקבילות פאר אומר, רק 'אשר הוא טוב' הוא כינוי לקב"ה,
 ומשמע הטור: דברי ה'. 164 פור: את הזמן שעלה בגורל. למשתה ויום טוב: אס"ר ח, יז. 165 להרהר הטוב: לבית
 המקדש, על-פי דב' ג, כה. 166 צהלה וזמרה: כמו: בצהלה ובזמרה. למיטיב וטוב: לטוב והמיטיב, הקב"ה.
 167 טוב... בטוב: אסתר, שהיא סמל הטוב, פרחה וצמחה מגוע צדיקים ('בטוב').

פגשה על יד דורש טוב
פונה אל ההר הטוב
יין יתן הטוב 170
ב'רוך' הטוב

ושתי / צואננה ממלכות
קצינות כהובאו למלכות
רגלי איילות במות דורכות
שבעים ימי צר עלות לה ארוכות
תקפה עם דוד בעינים בריכות 175
ושמחה / קול כנשמע מחרכות
דובר שלום ממעון הברכות

הברכות שמעי משים שלום
מבטחי עוזי לא אכלום
יה ענדני ברכות כמהלום 180
יין יברך את עמו בשלום
ב'רוך' המברך

168 דורש ב 169 אל ההר? להר? ב 170 יתן הטוב] אחריו על הניסים וג' א / ב הטוב] אחריו מצוין כהנים א
171 צאנה ז / ממלכות] למערכות בו למחרכות ה 172 כהובאו] הוכתרה ז כהוכרתה בה / למלכות] מימלכות ב ממלכות
הז 173 אילות ב אילת ו איילת ז א[י]לת לת מתוק בשוליים ל'אילות ה 174 שבעים] שבעה ז 175 בעינים] בעינה ב
לעיניה ז 176 ושמחה הנשמע ז 177 ודובר ז / הברכות] אחריו פיוטי הרחבה אזרח בט חוץ וכו' ה 179 מבטחי] מבטחי
יה ב 180 ענדני ב 181 יי... בשלום] יי תשפות שלום ב אחריו נא הברכות לריוני עד הלום: לדרור קראוי גואל וסוטני
לכלום: לדון דיני מכל צרי אותם לכלום: יין יברך את עמו בשלום: רהוט מא שא א

168 פגשה וכו': והטובה הגיעה אליה על יד מרדכי ('דורש טוב', אס' י, ג). 169 פונה וכו': כינוי לכנסת ישראל הפונה
בתפילתה לכיוון המקדש, והפייסן מתפלל (בטור הבא) שגם לה ה' יתן טובה. הדר הטוב: ראה לעיל, טור 165.
170 ה' יתן הטוב: תה' פה, יג. 171 צואננה: נתכערה ונתבונה (וזלאי, עיונים, עמ' ריג). ממלכות: יותר מכל מלכה
אחרת; והגוסס למערכות קשה, אך הגוסס הדומה לו, למחרכות, פירושו מלשון שרפה. 172–173 קצינות... דורכות:
וכאשר הובאו נערות חשובות ושרות ('קצינות') אל אחשוורוש שיבחר מהן מלכה, רק רגליה של אסתר ('אילת', כנוסח
כל המקבילות, ועל-פי תה' כב, א ומדרשו על אסתר במדרש תהלים על אתר) דרכו על במת המלוכה. אך לפי נוסח
המקבילות קצינות כהוכרתה ממלכות, מוסב טור 172 עדיין על ושתי, שהוכרתה ממלכותה ומקצינותה. 174 שבעים
ימי צר: בשבעים ימי הצרה שהיו לישראל, בין שליחת האיגרות של המן בי"ג בניסן (אס' ג, יב) לבין האיגרות שהתירו
ליהודים לעמוד על נפשם שנשלחו בכ"ג בסיוון (שם ת, ט); והשווה בר"ר ק, ו (תיאודור-אלבק, עמ' 1288): 'ע' יום שבין
איגרת לאגרת'. עלות לה ארוכות: אולי צ"ל: להם, לרפא את ימי הצרה הללו. 175 תקפה: חזקה, או: כתבה' את כל
תקף' הדברים (אס' ט, כט). עם דוד: עם מרדכי דודה. בעינים ברכות: בעם ישראל, על שום שה"ש ז, ה.
176 מחרכות: 'מן החרכים' שמהם משגיח הקב"ה על ישראל (שה"ש ב, ט), מהשמים. 177 דובר וכו': מוסב כאן על
הקב"ה. 178 שמעי: השמיע לי. משים שלום: הקב"ה. 179 לא אכלום: לא אבוש. 180 ענדני: קישטני.
כמהלום: כמו: כמא ועד הלום. 181 יי... בשלום: תה' כט, יא.

[ב]

עד כאן לשון הקרובה בנוסח המורחב. שני הדגמים של הקרובה – הקצר, שבמחזורי אשכנז (ובקטעי גניזה אחדים), והארוך, שלפנינו – מקובלים בקרובות הי"ח (וכמוהן גם בשבעות), ומצויים בפיוטים קליריים נוספים; הם מדברים בשם שתי דרכי ביצוע שונות של קריאת הקרובה, ועל פי מחקריו של ע' פליישר מקובל היום שהדגם הקצר נועד להקראה מפי החזן בלבד, ואילו הדגם המורחב עוצב כדי לאפשר שיתופה של מקהלה בהקראת מחרוזות המשנה.⁹ השאלה העולה מאליה כאן היא מהו הדגם המקורי שעיצב הקלירי לקרובת 'ויאהב אומן': האם היא נכתבה מתחילה בנוסח הקצר, וזה הורחב בשלב שני, או שמא כתב הקלירי מראש גם את מחרוזות המשנה, ואילו הושמטו מן הפיוט מאוחר יותר?

נראה שעיון בעיצובה של הקרובה איננו מותיר ספק בכך שהנוסח ה'אשכנזי', הקצר, הוא המקורי, והקרובה אכן נכתבה כך מלכתחילה: בקרובות בעלות מחרוזות משנה נוהגים רוב הפייטנים, והקלירי ביניהם, להביא אקרוסטיכון אלפביתי במחרוזות הראשיות, ולחתום את שמם רק במחרוזות המשנה; הקרובה, על כל מחרוזותיה, נתפסת כשלמות אחת, והפייטנים הקלאסיים מסתפקים אפוא בחתימה האחת שבמחרוזות המשנה, ואינם מנסים לשלב מטבע חיתום נוסף במחרוזות הראשיות.¹⁰ לעומת זאת כאשר אין בקרובה אלא מחרוזת אחת כנגד כל ברכה, משתדלים פייטנים לחתום את שמם במחרוזות אלו – שהרי אין להם מקום אחר לחתום בו.¹¹ והנה כפי שראינו בקרובת 'ויאהב אומן' טרח הקלירי לחתום את שמו בטורי הסיום של המחרוזות הראשיות, ומסתבר שלא היה עושה זאת אילו עמדו לרשותו מחרוזות משנה בעת חיבור הקרובה. גם מלשונות המעבר הבאים במחרוזות הראשיות עולה לימוד דומה: פייטנים הקפידו לומר לשון מעין הברכה סמוך לברכה, ומחרוזות המשנה הן הסמוכות לברכות שאחריהן. משום כך מופיעים לשונות המעבר בקביעות במחרוזות המשנה שבקרובות; וכך הוא גם בקרובת 'ויאהב אומן' בנוסחה המורחב: כל אחת ממחרוזות המשנה מביאה סיומת מקראית ובה לשון מעין הברכה.

9 על הדגמים הללו באופן כללי, גם בשבעות וגם בקרובת הי"ח, ראה פליישר, שירת הקודש, עמ' 185–193, 200–199. בירור מקיף בעניין המקהלה בא במאמרו 'עיונים בהשפעת היסודות המקהליים על עיצובם והתפתחותם של סוגי הפיוט', יובל, ג (תשל"ד), עמ' יח–מח. לתיעוד הדגם ביצירה הקלירית ראה דרך משל את קרובת הי"ח לאבל 'וספדה ארקה', המביאה מחרוזת אחת כנגד כל ברכה; הדפיסה 'מרקוס, גנזי שירה ופיוט, ניו-יורק תרצ"ג, עמ' 49–51. קרובות י"ח קליריות שבהן כל מחרוזת ראשית מלווה במחרוזת משנה קצרה הן דרך משל הקרובות לתשעה באב 'זכור איכה אנו' ו'אאביך ביום מבך' (ראה: ד' גולדשמידט, סדר הקינות לתשעה באב, ירושלים תשכ"ח, עמ' קמז–קס) וכן יתר הקרובות הקליריות ליום זה והקרובה לעצירת גשמים 'בהעצר אוצר' (א"מ הברמן, 'פיוטים עתיקים', תרביץ, יד [תש"ג], עמ' 59 ואילך). גם בין השבעות הקליריות מצויים שני הדגמים.

10 כך הוא בקרובות 'זכור איכה', 'אאביך' ו'בהעצר אוצר', שנמנו בהערה הקודמת, ובאופן דומה נוהג הקלירי – וכמוהו פייטנים נוספים – בקרובות רבות נוספות. ראה דרך משל את השבעות הקליריות לארבע הפרשיות שפרסמתי בספרי בתודה ושיר, 'ירושלים תשנ"א' – אף אחת מן השבעות הללו איננה מביאה חתימה במחרוזת הראשית.

11 ראה שוב דרך משל את קרובת 'וספדה ארקה', שנוכרה לעיל, בהערה 9: ראשי המחרוזות מסודרים על-פי אלפבית פשוט (כאשר האותיות צ–ת מצופפות במחרוזת האחרונה, הארוכה מחברותיה, בדיוק כמו בקרובת 'ויאהב אומן'), ואילו בראש כל טור שלישי באה אות מחתימת 'אלעזר בירבי קלירי חזק'.

אבל כבר ראינו שגם המחרוזות הראשיות נחתמות בקרובה זו בלשונות מעין הברכות, ואלו היו מיותרים לחלוטין אילו כתב הקלירי את הקרובה מתחילה בהרכבה המורחב. אמנם תופעה זו כשהיא לעצמה איננה בגדר ראייה מוחלטת, שכן כבר נרשמו במחקר עוד קרובות בעלות מעברים כפולים מעין אלו – חלקן אולי אף עוצבו מלכתחילה בדרך זו, וטעמים שונים הוצעו כדי להסביר את התופעה.¹² אך לשונות המעבר בקרובתנו ודאי מצטרפים לתופעות המצביעות על כך שהיא נכתבה במקורה ללא מחרוזות המשנה.

אמנם עדיין יכול הטוען לטעון שהמחבר ביקש לעצב את הקרובה מראש בשתי דרכים, וחיבר אותה באופן שתוכל להישאר שלמה בלא מחרוזות המשנה אך יהיה אפשר לאמרה גם עמן; אולם נגד אפשרות זו מדבר סגנון השונה של מחרוזות המשנה: שעה שהמחרוזות הראשיות עמוסות בשפע של כינויים סבוכים, חידושי לשון פייטניים ורמזים מרובים למדרשים, כדרכו האפיינית של הקלירי במפוארות שבקרובותיו, מחרוזות המשנה קלילות הרבה יותר, החריזה בהן – כפי שנפרט בהמשך – פחות קפדנית, ורמזי מדרשים כמעט אינם מופיעים בהן. נראה אפוא שמחרוזות אלו לא נכתבו בהעלם אחד עם המחרוזות הראשיות.¹³ זאת ועוד, גם העובדה שהנוסח המורחב נותר רק בשני כתב־יד, ואילו במחזורי אשכנז וברוב קטעי הגניזה נפוץ דווקא הנוסח הקצר – יש בה כדי לאשש את קביעתנו בדבר מקוריותו של הנוסח הקצר דווקא.

[ג]

מהו אם כן מקור העיבוד המורחב? החתימה שבמחרוזות המשנה היא לכאורה חד־משמעית: המחרוזות מביאות במטבע משולש את החתימה 'אלעזר הודיה מקרית ספ[ר]?',¹⁴ מטבע קלירי מובהק. במבט ראשון נראה אפוא שאין כל דרך להוציא מחרוזות אלה מחזקתו של הקלירי, וצריך לומר שר' אלעזר בירבי קליר עצמו עיבד את פיוטו 'ויאהב אומן' והוסיף בו את מחרוזות המשנה לשם שימוש חוזר בפיוט. אולם יש להביא בחשבון גם אפשרות שמעבד מאוחר, שהכיר את יצירתו של הקלירי וידע מי חיבר את המחרוזות הראשיות, הוסיף לפיוט מחרוזות משנה משלו וחתם בהן בחתימה אפיינית לקלירי.¹⁵ החשד להרחבה מאוחרת מתגבר גם משום הפער הסגנוני העמוק, שכבר הצבענו עליו, בין המחרוזות הראשיות למחרוזות המשנה. צריך להדגיש שהנחה אחרונה זו, אם כי איננה מן הנמנעות, יש בה מידה של סכנה, שכן היא

12 ראה: פליישר, 'עיונים בהשפעת היסודות המקהליים' וכו' (לעיל, הערה 9), עמ' כט; דוגמאות לקרובות כאלה באות בהערה 46 שם.

13 אמנם מחרוזות משנה מעצם טיבן הן לעתים קלילות יחסית למחרוזות ראשיות בפיוטים, אולי משום שנועדו להיאמר על־ידי מקהלה; אך פער סגנוני עמוק כזה שלפנינו בין מחרוזות ראשיות למחרוזות משנה דומה שעדיין לא נרשם ביצירה הקלירית.

14 במחרוזת האחרונה אין זכר לאות ה הצפויה בה; על חתימתה ראה בפירוט להלן, בסעיף ד. במחרוזות אחרות באים שיבושים מקומיים; ראה בטורים 18, 38–39, 99, 137 – אך ברור שאלו טעויות המעתיק.

15 חשד זה עולה דווקא משום ריבוי הסימנים הקליריים האפייניים: גם 'הודיה' וגם 'מקריית ספר', מה גם שציון המקום 'מקריית ספר' נדיר יחסית בפיוטים קליריים; אך ראה בהמשך הסבר להופעת מטבע זה דווקא.

שומטת את הבסיס העומד ביסוד רוב ייחוסי הפיוטים הקדומים: כמעט בכל ייחוסי הפיוטים למחבריהם אנו סומכים על חתימותיהם, וההנחה שמחברים מאוחרים, מעבדים או זייפנים למיניהם יחתמו את שמותיהם של פייטנים קדמונים מחייבת להטיל חשד בייחוסו של כל פיוט חתום, דבר העלול להטיל ערבוביה בכל חקר הפיוט. גם ההבחנות הסגנוניות אינן חד־משמעיות, וכבר נרשמו כמה פייטנים שסגנונם אינו אחיד.¹⁶ שומה עלינו אפוא לבחון היטב את מהלכן של מחרוזות המשנה קודם שנוכל להפקיען מחזקתו של הקלירי; ונתאר תחילה את דרכו של הפייטן במחרוזות הראשיות, כרקע למחרוזות המשנה.

לבד מן האקרוסטיכון האלפביתי ומטבע החיתום הבאים במחרוזות הראשיות בקרובת 'זיאהב אומן', מתעטרות המחרוזות הללו בשני פסוקי מסגרת: בפתחת כל טור ראשון שבהן באה תיבה מן הפסוק 'זיאהב המלך את אסתר' וגו' (אס' ב, יז), וכל טור שני (ואחרון) פותח בתיבה מהפסוק 'ומרדכי יצא' וגו' (שם ח, טו). פסוקי מסגרת נפוצים בקרובות י"ח קליריות.¹⁷ בקרובתנו באים שני הפסוקים במרווח סביר, ואינם יוצרים עומס קישוטי מכביד. את עיקר מאמציו משקיע הקלירי בעיצוב תוכנן של מחרוזות אלו, תוך שימוש בכל האמצעים הפייטניים הקלאסיים האפייניים, כפי שכבר ציינו.¹⁸ גם בחריזותן מייצגות המחרוזות הראשיות בקרובה את היצירה הקלירית בשיאה: לכל אורך הפיוט בא בהן 'החרוז הקלירי' המשתף בחרוז בהקפדה לפחות שניים מעיצורי השורש, לפעמים תוך יצירת חרוז מופסק.¹⁹ בכל אלו ניכר חותם ידו המובהק של הפייטן הגדול.

גם במחרוזות המשנה מעוצבות בתחכום טכני יחסי: הן קשורות בשרשור אל המחרוזות הראשיות, כנהוג במחרוזות משנה מטיפוס זה;²⁰ הן מקושטות בסיומות מקראיות הפותחות תמיד בשם ה', ויש בהן גם לשון מעין הברכה; ונראה שנעשה בהן מאמץ להביא גם נושא קבע: כמעט כל המחרוזות רומזות לדמויות של האבות והצדיקים שבמקרא.

אולם דווקא קישוטי תבנית אלה שבמחרוזות המשנה מעוררים קשיים. נושא הקבע – שהוא

16 כך אפילו אצל הקלירי עצמו, כפי שהרגיש כבר ש' ברנשטיין בראש מאמרו שהובא לעיל, בהערה 5, אם כי דבריו שם מוגזמים; אך ראה: פליישר, שירת הקודש, עמ' 273; ש' אליצור, קדושה ושיר, 'ירושלים תשמ"ח, עמ' 102. פייטן אחר המפורסם בדו־הפרצופין של 'יצירותיו הוא ר' יוסף בירבי ניסן. ראה מ' זולאי, 'לתולדות הפיוט בארץ ישראל', ידיעות המכון לחקר השירה העברית, ה (תרצ"ט), עמ' קנח, אם כי שם מדובר על 'אנרים שונים ביצירתו'.

17 הם מופיעים דרך משל בקרובות 'וספדה ארקה' ו'בהעצר אוצר', שנזכרו לעיל, בהערה 9; בקרובת 'זכור איכה אנו', שנזכרה שם, בא מערך סבוך במיוחד של פסוקי מסגרת, ובקרובות תשעה באב אחרות השימוש באמצעי זה משוכלל אף יותר מכך. ראה למשל את קרובת 'אהלי איכה בשלי הזעם', שהדפיס ע' פליישר, 'לעניין המשמרות בפיוטים', סיני, סב (תשכ"ח), עמ' יג–לא.

18 הפיוט ברבים מחלקיו חידתי לא פחות מטפחותיהן של קדושתאות קליריות רבות. על הגורמים היוצרים את הטקסט הקלירי החידתי ראה: פליישר, שירת הקודש, עמ' 266–273; ש' אליצור, 'לגלגולי החידות בפיוט המזרחי', פעמים, 59 (תשנ"ד), עמ' 14 ואילך.

19 על החרוז הקלירי ראה ב' הרושובסקי, 'השיטות הראשיות של החרוז העברי מן הפיוט ועד ימינו', הספרות, ב (תשל"א), עמ' 738–742. בקרובתנו בולט החרוז הקלירי בעיקר במחרוזות החרוזות בהברה פתוחה. ראה למשל בטורים 41–46 (החרוז ש/בה), 71–76 (ח/לי, ר"ח מתחלפת ב"ה, כנהוג; וכך גם בטורים 51–56), 141–146 (פ/לה ועוד).

20 ראה: ע' פליישר, 'עיונים בהשפעת היסודות המקהלתיים' וכו' (לעיל, הערה 9), עמ' כח–כט.

נושא פשוט יחסית – נראה כאילו אינו מאורגן יפה: בתחילת הפיוט הסדר ברור, ונרמזים בו אברהם (טור 9: 'קץ ידוע'), יצחק ('נעקד', 19) ויעקב ('חקק', 28). אחריהם נראה שנרמז משה, כצפוי ('הניצפן בתיבת גומא', 39), אך הרמז שאחריו – 'ריעים ואחים' (48) – פחות מחוור, ולא ברור אם הכוונה למשה ואהרן או לישראל על ים סוף. המחרוזת הבאה מביכה יותר, שכן לכאורה היא מביאה שוב רמז למשה ('משוי', 59), ואין להבין את הדברים אלא אם כן נשער שהרמז הראשון למשה שגוי.²¹ מכאן ואילך נרמזים כסדר הראוי אהרן ('מכפר', 69), פינחס ('השיב את חמת', 79), יהושע ('בן נון', 88), שמואל ('לנביא לה', 99), דוד ('הלחמי', 109), שלמה ('זיחכם', 119) ויהושפט ('זינעץ אל העם', 129). המחרוזת הבאה נראית לכאורה רומזת שוב לדוד ('בעניי הכינות', 139), אולם אפשר גם שהיא מכוונת ליהואש ('לבדק הבית בדרשו', 137). מכאן ואילך הרמזים הרבה פחות ברורים. ייתכן שבטורים 148–149 נרמז חזקיהו, אך הדבר אינו חד-משמעי. במחרוזת שלפני האחרונה נרמז ככל הנראה מרדכי ('דורש טוב', 168), אבל במחרוזת הקודמת לה, וכן במחרוזת האחרונה, אין רמז ברור לאיש.

מדובר כאן אמנם באי סדר מועט יחסית, אך אי סדר כגון זה איננו שכיח בפיוטים קליריים המביאים נושא קבע, מה גם שמדובר כאן בנושא פשוט יחסית. עם זאת גם ביצירתו של הקלירי נרשמו כבר מקרים של נושא קבע שארגונו נשתבש ברב או במעט.²² הסטיות המועטות מסדר נושא הקבע בקרובתנו אין בהן אפוא כדי להטיל ספק של ממש בייחוס מחרוזות המשנה לקלירי. גם הסיומות המקראיות שבקרובה מעלות חשד לתקופה מאוחרת: הקלירי אינו רגיל להביא בקרובותיו פסוקים במקום לשונות מעבר; גם ארגון פסוקי הסיומות על-פי מילת קבע שבראשם איננו שכיח אצל הקלירי. צירוף שני גורמים אלו כאחד מעורר אפוא שאלה בדבר ייחוס המחרוזות כולן. אבל גם בסיומות אלה אין כדי לשלול את הייחוס המשתמע מן החתימה: הקלירי אמנם אינו מרבה להעביר לברכות בקרובותיו באמצעות פסוקים, אך אין הוא נמנע מלעשות זאת לעתים.²³ גם העיקרון של בחירת סיומות מקראיות על-פי מילה קבועה הבאה בראשן אינו זר לקלירי, ואפילו בקרובות י"ח: בקרובה קלירית לתשעה באב מביאות כל המחרוזות הראשיות סיומות מקראיות הפותחות בתיבת 'איכה'.²⁴ לא מן הנמנע אפוא שבהוסיפו את מחרוזות המשנה ל'יאהב אומן' השתמש הקלירי עצמו בסיומות המקראיות הפותחות בשם ה' כלשונות מעבר.

מרחק רב קיים בין מחרוזות המשנה לבין המחרוזות הראשיות בקרובת 'יאהב אומן' גם

21 כך משתמע לכאורה מנוסח כ"י ב לטורים 37–40, וראה בשינויי הנוסח ובביאור לטורים אלה; אפשר שהרמז המקורי שם היה לשבטי ישראל.

22 שיבושים בארגונו של נושא קבע נרשמו בעיקר בקדושתא לאיכה. ראה: ע' פליישר, 'לוח מועדי השנה בפיוט לר' אלעזר בירבי קליר', תרביץ, נב (תשמ"ג), עמ' 243; הג"ל, 'תשלום לקרובת הקלירי לשבת איכה', שם, סב (תשנ"ג), עמ' 521.

23 התופעה נרשמה דרך משל בקרובת 'וספדה ארקה' (לעיל, הערה 9), וכן בשכעתא 'ויחלוש איש' לשבת זכור (אליצור [לעיל, הערה 10], עמ' 57–61) ו'פליאה אמרה' לפרשת פרה (שם, עמ' 84–88).

24 ראה ע' פליישר, 'קרובה חמישית לתשעה באב מאת ר' אלעזר בירבי קליר', סיני, סג (תשכ"ח), עמ' לב–מט, ובעיקר בעמ' לד שם. אמנם ניתן להבחין בין תיבת 'איכה', שהיא משמעותית לפיוט, לבין הפתיחות בשם ה', שאינן אלא קישוט טכני. אך לענייננו חשוב להראות רק שעצם הטכניקה אינה זרה לקלירי, וכיוון שכך – הוא יכול לנצל בדרכים שונות.

מבחינת דרכי החריזה: שעה שבמחרוזות הראשיות מקפיד הקלירי, כפי שראינו, על שיתוף שניים מעיצורי השורש בחרו, ברבות ממחרוזות המשנה אין אלא הברת סיום שווה בלבד, כחריזה הימיי-בינימית המקובלת בתקופות מאוחרות יותר.²⁵ אבל לאחרונה נרשמו ופורסמו לא מעט פיוטים קליריים ודאיים אשר אינם מקיימים את נורמת החריזה ה'קלירית' התובענית, בדיוק כמו מחרוזות הקרובה שלפנינו, ושימוש בשניים מעיצורי השורש בחרו בא בהם לכל היותר כקישוט מקומי בלתי מחייב.²⁶ פיוטים אלה בולטים בדרך כלל בתוך היצירה הקלירית גם באופיים: הם הרבה פחות רמזניים וחידתיים מן הפיוטים המביאים בהקפדה חרוזים 'קליריים', ופתוחים הרבה יותר להצטעצעויות בקישוטי צורה, גם במקומות בלתי מקובלים. נראה לי שמדובר כאן בשכבה שונה ביצירתו של הקלירי, כנראה מאוחרת, המתאפיינת לא רק בחריזתה ובסגנונה אלא גם בתבניותיה.²⁷ בין כך ובין כך, גם החריזה ה'חריגה' במחרוזות המשנה בקרובתנו קשורה במהלך מתועד ביצירתו של הקלירי, והוא אף מסביר את אופיין הקליל והפתוח חידתי. אין צורך אפוא לפקפק בעדות העולה מחתימת המחרוזות, ואי אפשר להוציאן מחזקתו של ר' אלעזר בירבי קליר.

העובדה שהמחרוזות מביאות מטבע חיתום שאינו שכיח בקרובות י"ח גם היא אינה צריכה להתמיה: מכיוון שהקלירי כבר הקדים וחתם את שמו במחרוזות הראשיות במטבע השגור 'אלעזר בירבי קליר חזק', וביקש לחתום שנית במחרוזות המשנה – בחר במטבע שונה וממילא פחות שגור.

נראה אפוא שהקלירי כתב את קרובת 'ויאהב אומן' מתחילה בלא מחרוזות משנה, ובשלב מאוחר יותר הרחיבה באמצעות מחרוזות אלו – מן הסתם לשם ביצוע מקהלתי של הפיוט. לא נוכל לדעת מדוע בחר הקלירי להוסיף את מחרוזות המשנה על קרובה קיימת ולא כתב קרובה חדשה. אפשר שזמנו היה דחוק מכדי כתיבת קרובה שלמה, אך ייתכן גם שקרובת 'ויאהב אומן' התחבבה על קהל שומעיו של הקלירי, ואיש לא רצה להחליפה באחרת – ועם זאת ביקש הקהל לשמוע את קול המקהלה גם בימי הפורים. הדרך הנאה לצאת ידי שני הרצונות הללו היתה כמובן הוספת מחרוזות המשנה לקרובה הידועה. מכל מקום גם אם סיבת 'חידוש' פני הקרובה שונה, עומדת לפנינו עדות מעניינת על שימוש חוזר של ר' אלעזר בירבי קליר עצמו ביצירה שלו, תוך הוספה והרחבה.²⁸

25 על נורמות החריזה בפיוט הקלאסי ובימיי-ביניים בכלל ראה ב' הרושובסקי (לעיל, הערה 19), עמ' 721–749; וראה למשל טורים 17–20 (החרו 'ח' בלבד), 37–40 (רים), וכן ברוב מחרוזות המשנה.

26 ראה דרך משל את הקדושתאות לשבתות הנחמה שפרסמתי: אליצור (לעיל, הערה 16), ופיוטים רבים נוספים.

27 עניין זה בירדתי בהרצאתי בקונגרס העולמי העשירי למדעי היהדות, בקיץ תשמ"ט, אך לא נסתייע בידי לפרסם את הדברים בכתב, ואני מקווה שאזכה להקדיש להם מחקר מפורט.

28 דוגמה נוספת לשימוש חוזר שעשה הקלירי בפיוט משלו ראה פליישר (לעיל, הערה 24), עמ' לו–לוז, והשווה: הג"ל, 'לעניין המשמרות בפיוטים', סיני, סב (תשכ"ח), עמ' לח–לט: הקלירי לקח מחרוזות משנה מתוך השלמת הקרובה 'אתה אלי אתה' לתשעה באב, ושילבן בקרובה אחרת שלו ליום זה (שהיא קרובת י"ח, ולא קרובת י"ד, כמקובל; ראה: פליישר [לעיל, הערה 24], עמ' לב–מט).